

STRÖMSTAD AKADEMIS REPRINT

Anders Gustavsson

En folklivsmålares tankevärd

Denna text är återgiven med tillstånd av författaren

Saga och Sed

KUNGL. GUSTAV ADOLFS
AKADEMIENS ÅRSBOK
2010

ANNALES ACADEMIAE
REGIAE GUSTAVI ADOLPHI

En folklivsmålares tankevärld

CARL GUSTAF BERNHARDSON 1915–1998

Av Anders Gustavsson

Folklivsmålaren Carl Gustaf Bernhardson på ön Skaftö i Bohuslän levde mellan 1915 och 1998. I tidigare studier har jag skrivit om hans konst och hur jag kunnat utnyttja den inom olika forskningsprojekt (Gustavsson 2006). Hans målningar skildrar skärgårdsbornas liv i vardag och högtid i äldre tid. Konstnären bygger på sina egna erfarenheter under uppväxten men även på vad äldre människor berättade för honom när han var ung. Kvinnornas hårda slit har en framträdande plats i hans konst (Gustavsson 1980, 2009). Bernhardson har även skildrat folktron och dess väsen i äldre tid (Gustavsson 1985). 526 av hans målningar finns på Bohusläns museum i Uddevalla och kan numera studeras på internet (www.bohuslansmuseum.se/samlingar). De tavlor som fanns i hans hem vid hans död 1998 inköptes av Aina Barnevik 2008 och har gjorts tillgängliga vid utställningar och till en del på internet (www.cgbernhardson.se).

Jag har varit guide i samband med utställningar av Bernhardsons målningar, och då har jag åtskilliga gånger fått frågan om vilken person denne konstnär var. Det har inte varit lätt att svara på det. Hans målningar visar en ytersida av honom. Däremot har hans tankevärld och värderingar förblivit förhållandevis okända, också för mig som gjort flera intervjuer med honom och besökt honom många gånger. Innersidan höll han i stor utsträckning för sig själv så länge han levde. Det var tavlorna han talade om men inte om vad han tyckte och kände. Etnologen Katarina Lewis som gjorde flera besök hos Bernhardson i samband med sitt avhandlingsarbete om schartauanska kvinnor (Lewis 1997) har gjort en liknande erfarenhet. Hon skriver i en nekrolog över konstnären 1998: »Bernhardson var en djupt hemlighetsfull person. Han ville aldrig diskutera sina grundläggande värderingar» (Lewis 1998).

Att studera Bernhardsons innersida har blivit möjligt först efter hans död. Det var också hans mening. Han har efterlämnat ett rikt anteckningsmaterial som enligt hans egna noteringar till stor del fick bli känt först efter hans död. Han skrev i vissa fall »Top Secret» eller liknande om sina anteckningar. I något fall fick dessa inte offentliggöras förrän år 2010. I verkligheten blev detta material upptäckt i samband med att hans fastighet

på Skaftö såldes 2005 och boningshuset fick tömmas på allt hans bohag. Sedan 2008 finns det deponerat i en egen Bernhardsonsamling på Bohusläns museum i Uddevalla. Det har skett genom brorsonen Klas Berndtssons försorg. Materialet i fråga bildar underlag för denna undersökning, där jag strävar efter att belysa Bernhardson som person. Vad tänkte han, vad trodde han på, vad menade han om gårdagens och dagens samhälle och vilken självbild hade han?

Den främsta källan för min studie är en tjock anteckningsbok som han kallat »Bernhardsons svarta bok». Den tar sin början 1969 och innehåller personliga reflektioner och en del dikter. Konstnären skriver att innehållet »efter min sorti» skall publiceras i tidningen Bohusläningen och sedan arkiveras. En annan anteckningsbok bär titeln »Karl Gustaf Bernhardsons samlade dikter från 1938–». Här finns dock inte lika många reflektioner som i den förra. Förutom anteckningsböckerna finns det en hel del brev, särskilt ungdomsbrev som Bernhardson skrev till sin bror Mårten, född 1917 och som förblev ogift. Efter dennes död 1975 fick Bernhardson överta hans brev som låg kvar i Bernhardsons födelsehem i Grundsund. Dessa brev är mycket förtroliga. Dessutom hade modern Lydia (1886–1961) skrivit flera brev till sina söner Carl Gustaf och Mårten, när de var ute på långväga fiske under 1930-talet.

KVINNOR

Det Bernhardson har blivit mest känd för är sina kvinnskildringar. I synnerhet vill han beskriva kvinnornas hårda arbetsliv under tidigt 1900-tal och därmed visa dem uppskattning i efterhand. När jag vid en intervju 1980 frågade Bernhardson varför han så noggrant dokumenterat just kvinnornas liv, fick jag följande svar:

Ja, jag såg hur de slet och arbetade och vilka försakelser de gjorde. De fick ju hålla i hop familjen och barnen. Ja, de skulle tvätta om vintrarna, de skulle skaffa in ved. Och var de änkor. Då var det någonting alldeles ... Det går inte att förklara en gång. Så de fick uppoffra sig på alla vis och inget hade de att leva av heller. ... Det växte fram en opposition hos mig. Jag ville klarlägga hur det var, hur bedrövtligt de hade det. Jag menar med detta att tvätta om vintrarna när det var kallt, hugga och bära in ved. Jag kan bara berätta om det som jag har sett. I ladugården var det alltid kvinnorna som mjölkade korna och skötte ladugården. ... De var ensamma till att ta hand om barnen och hushållet och de djur som fanns. De skulle mjölka och ge korna foder. Och var de änkor fick de samtidigt gå och hjälpa andra bönder med storbak och stortvätt. ... Jag har alltid ömkat med kvinnorna för att de hade det besvärligt.

Bernhardson förblev ungtkarl hela livet. Detta ledde ibland till frågor och spekulationer från den konstintresserade omgivningen om han hade haft någon relation med en kvinna. Journalisten Britt Nordberg på tidningen Bohusläningen uppger att hon år 1997 fick ett »bestämt nej» på frågan om han

inte åtminstone någon gång varit förälskad. Nej, varför skulle jag ha varit det blir det avfärdande svaret» (Nordberg 1997).

Mot denna bakgrund blir det intressant att ta del av konstnärens ungdomsbrev. Vad skrev han där om kvinnor? Kvinnor förekommer faktiskt ofta i hans brev, särskilt i dem han skickade till sin bror Mårten. Bernhardson visar intresse för unga kvinnor, som han benämner »fjällor». Samtidigt kan han bli reserverad och rädd om han märker att kvinnor blir för närgångna eller intresserade. Han verkar ha behov både av att visa sitt intresse för kvinnor och att hålla distans till dem. Det kan ha bidragit till att han aldrig fick en fast och varaktig relation till någon kvinna.

Sommaren 1937 arbetade Bernhardson på glasbruket i Surte och skrev den 28 augusti till brodern Mårten: »Jag fick 4 sider brev från Ethel på Öa i går, jag blev riktigt rädd, har aldrig skrivit till henne någon gång. ... Jag var i Borås och festa om lördag och söndag, mycket fjällor må du tro. Far väl till Ellös [dansbana nära Skaftö, min anm.] och träffar på fjällorna.» I november samma år tjänstgjorde Bernhardson på örlogsfartyget Öرنen i Karlskrona och han skrev då till Mårten: »Jag får väl övergå till fruntimmer ett tag. I går var jag och hälsa på hos Ella ett tag, men de ä inte som förr, de e väl slut nu det lilla som varit, så man får väl se sig om efter någon annan.»

1940 hade han träffat en ny kvinna. I ett brev till Mårten den 27 augusti berättar han att han tjänstgör på en fraktbåt som ligger på Horsfjärden: »Vi har varit i Västervik förra veckan, där var sko, jag låg hos fjälla i 2 dagar på ett slott utanför staden, det var härligt, kräftsexa m.m.» Modern Lydia skrev till Mårten den 11 februari 1941: »Karl Gustaf har hatt fästemöa här en söndag, för jag såg han sällskapar med en dam.» Det har här alltså funnits en så uppenbar relation till en kvinna att modern lagt märke till den och t.o.m. kallat kvinnan för »fästemö». Bernhardson var då drygt 25 år och gick på Dingle lantmannaskola.

Följande år har dock något gått snett i relationen till en kvinna. I den handskrivna diktboken nedtecknade Bernhardson den 1 augusti 1942, på Maleviks gård i norra Halland där han arbetade, följande: »O kvinna fager som en ros, du skiftat jämt till färg och kynne, du haver ock ett häftigt lynne. Du tror att livet är en dans på väg och vatten, i tanken hägrar ock den nya hatten, du haver genom list och svek mig så bedragit, att jag för dessa ting mitt liv begravit.» Det är en djupt besviken man som skriver dessa rader. Han ger bilden av att i framtiden bli mer återhållsam och försiktig i sin relation till kvinnor.

Dessa brev och dikter utgör samtida källor. Men vilken bild av ungdomstiden ger Bernhardson i de anteckningar som han gjorde senare i livet? I sin »svarta bok» berättar han om en bryggdansen i västra Norge under 1930-talet, när han var ute på storsjöfiske. »Jag var 16 år. ... Jag dansade inte – då vid 10-tiden kom det vackraste lilla norska pikebarn jag sett och tog min arm. Du måste följa mig hjem. – Jag vågar inte gå ensam. – Det är ett stycke utom byn jag bor. Gud vad rar hon var – ja vacker och jag var så blyg. Jag var i

Fig. 1. Den smukke sørlandspiken. Aina Barneviks samling.

stort sett helt passiv. Ett försvar!» Bernhardson både beundrar en vacker kvinna och är reserverad, passiv och lite rädd. En dubbelhet i relationen till kvinnor är påtaglig.

I sina anteckningar återvänder konstnären ofta till hur uppvaktad han har varit av kvinnor alltifrån unga år och fram till mogen ålder. När han skriver om studietiden på Svalöfs lantmannaskola under 1940-talet, konstaterar han: »jag haver aldrig 'jagat' kvinnor – motsatsen haver varit förhärskande.» Han har dock lagt märke till vackra kvinnor, även om han gjorde det på ett visst avstånd. »På skolorna mötte man vackra kvinnliga elever och dito lärarinnor», skriver han. Då han började att måla 1948 fick »en liten underbar skönhet» den första tavlan av honom. Henne måste Bernhardson således ha visat sitt intresse och inte bara dragit sig undan. Han fortsatte dock inte kontakterna med kvinnan i fråga och undrade i sina anteckningar 1984: »Var finns hon?».

I en del dikter och anteckningar har Bernhardson uttryckt starka kärleksförklaringar till kvinnor utan att konkretisera någon bestämd kvinna. I den »svarta boken» skriver han 1984 att »kvinnan är som honung och mjölk, det yppersta som väsen på denna jord. Intrigant och underbar, givmild och lite listig, mycket strateg, fantastisk.» »Jag älskar kvinnor, det är världens ljus,

lykta och gudomligheter. Ett välsvarvat kvinnoben är som marsipan, två är paradiset», hade han noterat 1982.

Längre fram i livet verkar dubbelheten i förhållandet till kvinnor fortsätta. Han beundrar vackra kvinnor som gärna är mycket yngre än han. Själv har han gott och väl passerat sextio år, och de är ibland bara i tjugoårsåldern. Då kan han framhålla att han biologiskt sett inte är äldre än trettio år även om han i verkligheten är över sextio. Den inställningen kan förklara varför han intresserar sig för och beundrar så unga kvinnor. 1977 skriver han: »Det är underbart att konstatera att jag vid 62 års ålder älskas av en 18-årig flicka. Hon har ögon som en skogstjärn och rodnar underbart när våra ögon drunknar i varandras.» Detta låter som fantasispekulationer i hans inre. Det speglar å andra sidan säkerligen vad hans tankevärld var upptagen av.

Innerst inne har Bernhardson längtat efter att få egna barn. I den »svarta boken» skriver han om »flickan med det underbara ansiktet som nog vill ha ett barn med mig». Han har skrivit testamentsanteckningar »till mitt ofödda barn». På juldagen 1982 noterar han att »mitt inre ligger i spillror. Vårt presumtiva barn är dött, ofött och begravt i feighet.» Han anklagar sig själv för sitt tidigare återhållsamma liv: »Jag visste att jag var så försiktig att det gränsar till feighet. Och det bliver som resultat inga barn, ingen president, inga nobelpristagare – endast en ond dröm.»

Till skillnad från förhållningssättet gentemot de unga och attraktiva kvinnorna ville Bernhardson skydda sig mot mognare kvinnor, som enligt hans noteringar beundrade honom. Han t.o.m. påstod att de förföljde honom. Därför skaffade han ett ordentligt lås på porten till sin trädgård och satte upp taggtråd ovanför ett drygt meterhögt stålnät runt hela tomten. Det skulle vara omöjligt för dessa kvinnor att komma in till honom utan att han kunde kontrollera det. 1982 noterar han att »de senaste åren har varit påfrestande. Jag har förföljts av galna kvinnor, levt isolerad med nerdragna gardiner och låsta dörrar = följden av att jag alltid smickrar kvinnor. Jag kan inte låta bli.» På baksidan av ett vykort över Skagen har Bernhardson antecknat: »Här har jag varit vid ett flertal tillfällen och på flykt undan kvinnorna. Så stilla och rogivande Skagen var.»

De kvinnor som var intresserade av Bernhardson själv kom enligt hans anteckningar från socialgrupp 1. Det rörde sig om sommargäster som det sedan lång tid tillbaka finns många av på Skaftö, särskilt i den tidigare sjöfartsorten Fiskebäckskil. Bernhardson skrev i sin »svarta bok» på påskdagen 1984 att han önskade bli räddad »från alla galna kvinnor – jag går under av trycket från dessa kändisar inom ekonomi, allmän kultur och medicin och lärdomsfilosofi.»

Min erfarenhet är att många sommargäster har visat stort intresse för Bernhardsons konst. Det märks också i hans gästböcker. Om de kvinnor från högre sociala skikt som jag mött hos honom också har visat honom kärleksintresse är svårt att avgöra. Jag vet dock att flera har beundrat hans konst och köpt tavlor, i den mån de varit till salu. De har även gett honom presenter

Fig. 2. Journalisten Margareta Artsman på Svenska Dagbladet utanför Bernhardsons egenhändig och primitivt ihopsnickrade port år 1999. Hon gjorde genom sina reportage hans målningar kända i ett större sammanhang utanför Skaftö och var därför välkommen. Vid ett tillfälle antecknade hon på en liten lapp som Bernhardson sparat: »Hej C G!. Nu hade jag otur. Det var lätt att forcera ditt stängsel – men var finns du nånstans?» Foto i privat ägo.

och skjutsat honom med bil till olika evenemang. Det gällde bl.a. en kvinnlig läkare, född 1918, som var änka och som vid ett tillfälle skjutsade honom i sin rymliga Mercedes till mitt hem på Orust. Bernhardson hade varken bil eller körkort. 1982 berättar han att han skall besöka en ljunghedsutställning i Herning i Danmark och konstaterar: »helst borde en kvinna köra mig – men då uppstår som vanl. komplikationer.»

Även gifta kvinnor har visat honom uppmärksamhet, noterar Bernhardson vidare, och gifta män har blivit svartsjuka på honom. »Och alltid haver jag gått med en eller flera svartsjuka män på ryggen – stackars mej – självömkan.» Detta är hans egen dokumenterade uppfattning, men vilken verklighet som ligger bakom är inte möjligt att avgöra.

Hans stora beundran för kvinnor märks också i hans testamentsanteckningar den 19 april 1982, där han föreskriver att en ensamstående kvinna skall bo i hans bostad efter hans död. Hon får dock inte ändra på något i fastigheten. Hon skall vara »av yppersta karaktär och moral». De kvinnor som kan komma i fråga är konstnärinnor, textilkonstnärinnor, författarinor eller folklivsforskare. Samtidigt inskräps att det »får aldrig vistas en karl (mankön) i dessa boningar». Som redan nämnts trivdes Bernhardson bland yngre och attraktiva kvinnor, samtidigt som han var angelägen om att hålla en viss distans. I ett handskrivet testamente den 10 december 1997, alltså några månader innan han avled, inskräpte han på nytt att huset efter hans död skulle

stå orört. Det skulle få användas av forskare, men »allmänheten är helt och utan åthävor portförbjuden.» Någon ensamboende kvinna nämns inte längre. Däremot anges tre kvinnor som »lokalkännare», nämligen släktingen Majvor Slottäng, antikvarie Ann-Marie Brockman vid Bohusläns museum och »närmaste kvinnliga präst», dvs. Skaftös första kvinnliga präst Margareta Berndtsson, som kom till ön 1983. Bernhardson har omtalat henne i uppskattande ordalag och berättat att hon besökt honom flera gånger. Han var mycket bestämd i sin uppfattning att det som han skrivit skulle gälla: »Djävulen må taga dem som opponerar sig mot min vilja.» Ordet »min» är understruket i originaltexten. Hans testamentsanteckningar kom dock aldrig att få någon juridisk betydelse. Bernhardsons tillgångar ärvdes av brodern Berndt född 1920 som i sin tur omgående genom gåvobrev överlät arvet till sin son, fiskaren Claes Berndtsson, Grundsund, som tillsammans med sin hustru Solveig under lång tid levt nära Bernhardson.

LIVSÅSKÅDNING

Skaftö har varit en av de platser i Bohuslän som varit starkt präglade av den schartauanska inomkyrkliga väckelsen under senare delen av 1800-talet och en tid in på 1900-talet (Gustavsson 1986 s. 119 ff., Lewis 1997). Denna påverkan var särskilt kännbar i fiskeläget Grundsund och mindre på lantbruksbygden på den inre delen av ön. Bernhardson hade sina rötter på fädernet bland fiskare i Grundsund och på mödernet i bondebygden. Även om han var född i Grundsund, tillbringade han en stor del av sin uppväxt i moderns hem på gården Lönndal. Där levde hans mormor och morfar fram till sin död 1943 respektive 1944. Då var Bernhardson en vuxen man. Under 1930-talet arbetade han i flera år för sin morfar på gården, vilket denne har omvittnat i ett arbetsbetyg den 25 april 1936: »Han är kunnig i de arbeten som till ett mindre lantbruk hör och därvid fullgjort förekommande sysslor till min fulla belåtenhet.» Bernhardson har flera gånger omvittnat att morfadern var en stor förebild för honom, särskilt i fråga om att berätta om händelser och folkliga trosföreställningar i gången tid.

Vad har då Bernhardson tagit för intryck av sin omgivning på det religiösa planet? I det avseendet bör man se på vad han skriver om hemmet i Grundsund och morföräldragården i Lönndal. Hans far Martin Bernhardson (1879–1961) och farmor var starkt influerade av den schartauanska väckelsen. Farfadern dog redan 1895 i en olycka på havet. Bernhardson vänder sig i insända folklivsuppteckningar mot faderns stränghet och mot den lagiska sidan av schartauanismen i Grundsund. Att fadern var så sträng – »man fick dalj om det var något som var galet» (NM KU 6292) – kan ha bidragit till Bernhardsons avståndstagande från hans schartauanska religiositet. I en uppteckning 1966 skriver han: »Denna stränga gudalära visste inte av någon kompromiss. Allt skulle följas bokstavligen» (IFGH 6190: 3). Å andra sidan

Fig. 3. Carl Gustaf Bernhardson på den vita hästens rygg på gården Lönnadal 1930. Till höger står hans morbror Oskar med den mörka hästen. Till vänster syns hans mormor och moster i bakgrunden och de tre kusinerna på gården i förgrunden. Foto i privat ägo.

var man inom väckelsen i fråga inte så angelägen om att framhålla evangeliet, något som Bernhardson saknar. »Det egendomliga var att evangeliet var man inte så angelägen om som just 'den stränga lagen och profeterna'» (IFGH 6190:3).

Som kontrast till lagiskheten i Grundsund och faderns stränghet framhåller Bernhardson moderns och morföräldrarnas mjukare och liberalare religiösa inställning och praxis. Han trivdes inte när fadern var hemma. »Ja, ja! Jag var rädd för far. Han var sträng då jag var liten – tyckte jag.» Om moderns barnuppfostran skriver Bernhardson däremot i starkt positiva ordalag: »Det var mor som handhavde oss. Hon var en drömmare, snäll, skrev dikter etc. Och där var det fritt fram för allt – vilket härligt liv och vad vi trivdes. Vi fick sova då vi var sömniga och äta när det passade oss. ... Det var en underbar uppfostran.» Denna fria uppfostran har medverkat till att Bernhardson enligt egen utsägo blivit »allergisk mot allt tvång och tryck – varifrån det än kommer!» (NM KU 6292). Ett av de tänkespråk som hängt på hans köksdörr lyder: »All frihet är av livet självt!» Frihetslängtan verkar ha varit ett utmärkande drag hos honom. Detta kan förklara hans aversion mot den lagiska sidan inom schartauanismen. Ingen utomstående skulle reglera eller bestämma över hans liv. Det ville han styra över helt själv. »Mamma och morfar var inga schartauaner precis», konstaterar han.

Inställningen till religionen var närmast pragmatisk. Den kom speciellt till användning när den behövdes. I en almanacksanteckning 1984 skriver

Bernhardson: »Min mors inställning till religionen var helt enkelt strålande. Hon sade vid ett tillfälle på tal om tro. Man kan ju läsa en psalm vid något tillfälle – i fall att = en försäkran mot överraskningar. En strålande inställning!» Det kunde vara bra att ha någonstans att vända sig när man var osäker eller i trångmål. En sådan inställning kan förklara varför Bernhardson ofta uttrycker sig med orden »Gud hjälpe mig» eller liknande när han är bekymrad, t.ex. då han känner sig ansatt av kvinnor som han tror är på jakt efter honom. Bönen kan vara allvarligt menad och behöver alltså inte uppfattas som en betydelselös klyscha.

Bernhardsons livsåskådning verkar ha pendlat mellan gudstro och tro på ödet. I en almanacksanteckning 1984 skrev han t.o.m.: »Ateist är jag!», eller vid ett annat tillfälle: »jag är inte religiös.» En gång noterade han: »Gud om du finns». Han har föreställt sig att det kunde finnas liv på andra planeter. »Vi skall bara vänta.» Han trodde på att UFO kunde uppenbara sig. Han menade att han själv hade upplevt det 1996, när han var på väg från sin stuga till landsvägen: »då hajade jag till, då jag på vägen dit i ett i övrigt snötäckt landskap fick se en troligen 2 bara snöfria cirklar à 5 m i diameter å korsvägen 100 m från mitt hem = hög platå 24 m över havet luftledning.» Bernhardson kommenterar denna syn med: »detta är endast fakta av en tvivlare. Vittnen finnes.» Han själv är övertygad om att vad han sett är verkligt. Andra människors tvivel ger han inte mycket för. I en almanacksanteckning 1984 skriver han: »Människor är löjliga. De tror inte på UFO. Arma människovarelser.»

Bernhardsons ödestro kommer fram i flera sammanhang. »Att kittlas av ödet är att leva!» stod det på en av de små lappar som hängt på hans köksdörr. Juldagen 1993 noterade han: »Som en lampa däruppe lyser min ödes stjärna på ödesvägen.» Ödet styr utvecklingen i världen. I den »svarta boken» skrev han den 2 oktober 1984 till en ung flicka som han gav namnet Ann-Ette: »Ödet kanske en gång låter oss mötas. Vad vet jag?»

Han själv var utvald av Ödet till att »tolka mitt kustdistrikts historia». I en almanacksanteckning 1981 jämför han Gud med Ödet när han skriver: »Herre = Ödet». Han kan också anklaga sig själv för att han inte levt som Ödet bestämt. Juldagen 1982 antecknade han i den »svarta boken»: »Jag har svikit mig själv – mina förfäder och det jag håller heligt nämligen ödet. Jag har inte förnekat ödet, jag har förfuskat de. Detta är synd.» Det kan alltså inte vara frågan om ett blint öde som styr allt, ty då skulle man inte kunna bryta mot det. För Bernhardson kunde ödestron uppenbarligen förenas med individens frihet som han så starkt slog vakt om i alla sammanhang (se där-om ovan).

Samtidigt som Bernhardson pendlade mellan gudstro och ödestro var han övertygad om att det förekom en värld som man inte kan iaktta med vanliga jordiska ögon. För att tala med folkloristen Bente Gullveig Alver krävs det ett »tredje øje» som vissa människor besitter (Alver 1982). Bernhardson använder uttrycket synsk. Denna förmåga menar han sig ha fått från modern.

Fig. 4. Tavla med titeln »Ann-Ette på väg». Hon bär en korg med ägg. Den vita kvinnan till höger föreställer kvinnans drunknade mor med skeppet där hon förläste i sina händer. Bernhardsons folkloristiska målningar pendlar ofta mellan verklighet och fiktion. Aina Barneviks samling.

»Morfar och mor voro synska och jag med.» Morfadern kunde se övernaturliga ting i form av olika väsen inom den äldre folktron. Det kunde vara nissar men även gengångare. Han kunde både se och samtala med människor som uppenbarade sig flera år efter det att de dött. Detta gällde även Bernhardson själv som berättade i en intervju 1980: »Jag kom cyklande och så tänkte jag vem är det som går där. Hon verkade huvudlös. Och när jag tittade upp igen, var hon borta. Hon fanns inte där.»

Någon föreställning om ett liv efter döden i en himmelsk tillvaro finns inte i Bernhardsons anteckningar. Det är i stället en fatalism eller ödestro som gör sig gällande. Döden kan man inte göra något åt. Det är bara att underordna sig den när den kommer. En sådan syn märks redan i ett brev som Bernhardson skrev från Dingle lantmannaskola till sin bror Mårten den 20 december 1943. Han omtalade att »morfarn var svag tyckte jag. Han hade ont för att ligga för andnöd sade han, ja sådant är livet en födelse och en död.» Morfadern som Bernhardson högt uppskattade avled år 1944. I anteckningar gjorda den 8 juli 1985 skriver konstnären att »den oegoistiska varelsens hädanfärd liknar ett lövs fall mot jorden. Undergivet böjer det sig

Fig. 5. Bernhardsons text: »O homini – se självförintelsen. Ekorren i Väst – lämmeln i Öst!» Aina Barneviks samling.

för klotets realiteter.» Han noterar även att människornas »vandring är som (fjäll)lämmels och ekorrens, mot den stora utplåningen». Då verkar det inte finnas någon tillvaro efter döden.

MILJÖENGAGEMANG

På det materiella planet hade Bernhardson stort intresse för den yttre miljön. Han var angelägen om giftfri odling och hyste en stark aversion mot föroreningar som fördärvade miljön i det samhälle som han levde i. Upplevelserna under barndomen stod i kontrast mot en sådan miljöförstöring i senare tid. I en anteckningsbok skriver konstnären om sina minnen från barndomen: »Oj, o! ren luft – ren mat – rent vatten i källor och hav. Gud! Jag är inte religiös!» I skarp kontrast mot detta ställer han i sin »svarta bok» den moderna tiden: »Det är synd om människan. Nu är det ny dårskap på gång. Olja, besprutningsgift, matfärg, kvicksilver.» I det sammanhanget tröstar han sig med att hans »ofödda barn» (se därom ovan) slapp att uppleva sådant. Han skriver bl.a.: »Aldrig skulle du få andas oförfalskad luft, och aldrig känna oförstört vatten.» Bernhardson kan uttala sig väldigt hätskt mot den moder-

na tiden och dess oförstånd. I en anteckning den 7 juli 1984 vänder han sig kraftigt mot

toxiner [giftigt ämne som bildas av bakterie, alg, svamp, växt eller djur. www.ne.se Toxin] av alla slag + rengöringsmedel – kosmetika och annat djävulskap. Jag gapskrattar åt alla toxindjävlar, de äro utan själ – döda själar. Ha ha, ni dårar som förgäter det biologiska arvet, ni som saknar balans, ni politiker, ni antigenier som styr världen, ni antisnillen och traktamentsjägare i sunda svart skor. Ni jordens antigödsel ni borde varit ofödda. Ni superdårar låt snillen och genier ta över att regera världen och dess dåraktiga inbyggare. Men ni begriper ingenting – ingenting. Döda själar.

Detta är ord och inga visor som riktas särskilt mot politiker men även mot byråkrater som genom sitt oförstånd och sin oförmåga förstör världen både globalt och på lokal nivå. Om de styrande i den lokala och regionala miljön antecknar han i den »svarta boken» den 26 juni 1984: »De traktamentsjagande småpysslande inom kommun och landsting, dessa de underutvecklade – märk väl – aldrig haver ett snille fallit dithän.» Politiker och byråkrater insåg inte värdet av hans måleri och ville inte inrätta de fonder och museala samlingar som han önskade för sina tavlor. Därför uttalar han sig föraktfullt om »befängda byråkratiska paragrafer; dumma politiska tankar och hela landets snedvridna kulturmedelsfördelning». Mot dessa »döda själar» som hindrar en sund utveckling ställer Bernhardson genierna som har ett högre förstånd och till vilka han räknar sig själv (se därom nedan).

Mot bakgrund av det starka miljöengagemanget är det inte svårt att förstå motivet bakom Bernhardsons grönsaksodlingar på tomten på Skaftö. Journalisten Eric Jonsson på Bohusläningen gav 1973 ut en liten skrift om Bernhardson och hans måleri, och han skriver om ett besök hemma hos konstnären:

Egenhändigt har han byggt sin stuga på en av de mjukt böljande stenbulorna. I en sänka intill har han förvandlat en gammal slätteräng till täppa där han odlar kål, morötter, palsternackor, potatis, persilja och annat för livets nödtröft. Det sker biodynamiskt, inga gifter skall in i hans ofördärvade natur (Jonsson 1973 s. 10).

Vid en intervju med Bernhardson 1980 ställde jag just frågan om anledningen till hans biodynamiska odlingar och fick följande svar:

Det beror väl på att man levde i det samhället där man odlade baljväxter och bönor och ärtor. Man var ju med om den beredningen och hur fint det var. De plöjde ned bönorna. Jag tänker på hur mycket kväve de tillförde jorden och så vanlig naturgödsel. De fick ju skördar så det ... Därför har jag hållit på det att odla bönor. Nu har jag räddat en gammal potatissort och en ärtsort. Och nu är jag ute efter den bönan [en gammal sorts bönor som försvunnit, min anm.]. De hade mycket baljväxter hos morfarn. Vi hade stora fält med gråärtor.

Det är alltså det gamla, sunda sättet att odla jorden som fanns på morfaderns jordbruk under 1930-talet som Bernhardson vill slå vakt om. Sådana yttre fysiska ting kan han tala öppet om och känner ingen anledning att förtiga

Fig. 6. Carl Gustaf Bernhardson utanför sin egenhändigt byggda stuga. Foto taget 1973 av Eric Jonsson, Uddevalla.

som han har gjort i fråga om sin egen inre livsåskådning och sin relation till kvinnokönet.

Traditionen med gammaldags miljö sund odling får enligt Bernhardson inte bli utplånad. Det krävs en aktiv insats från hans sida för att både bevara och återuppliva den. I fråga om en så viktig sak som miljön är det inte bara yttre ord eller tavelmålningar som behövs utan också konkreta handlingar. I

Fig. 7. Carl Gustaf Bernhardson hackar i sina grönsaksodlingar på 1980-talet. Foto Anders Gustavsson.

den »svarta boken» berättar han den 7 juli 1984 att vissa bönder redan på 1930-talet övergav den gamla bönodlingen och t.o.m. började inköpa konstgödning. »Ja – redan då begynte mitt tänkande stegra sig – en naturlig aversion mot – just allt konstlat.» Miljöengagemanget var alltså väl förankrat över lång tid hos Bernhardson. Det var inget nytt påfund som påverkats av en sen tids miljödiskussioner.

SJÄLVUPPFATTNING

Bernhardson hade en hög uppfattning om sig själv. Ja, han har, bl.a. i anteckningar den 26 juni 1984, t.o.m. kallat sig för »övermänniska» och ett geni. I den »svarta boken» antecknas: »De flesta idéer kläcker jag mycket tidigare än de stora snillena – därför att jag är ett geni.» Ett av de många tänkespråk som var skrivna på små lappar på Bernhardsons köksdörr lyder: »Många genier har stoppats i sitt skapande av medelmåttor!» Här kan han avse politiker som inte insett de kulturella värden som finns i hans målningar. Den 19 november 1982 noterar han: »Kanske är det bra att det finns så få genier på klotet.» Det är helt klart att han själv anser sig ha en särställning t.o.m. i globalt sammanhang, och det har han inte heller varit förtegen om vid samtal med utomstående. Detta var något som författaren Sara Lidman just uppmärksammade, när hon besökte Bernhardson på Skaftö.

Som ovan nämnts hade Bernhardson av ödet blivit utsedd till att tolka sitt kustdistrikts historia. Även om han under ett par vintrar runt 1950 gick på Hultbergs målarskola i Göteborg, så upplevde han redan då inget behov av att lära sig. »Jag iakttog mest hur andra målade. Kladdade blott lite och tecknade intet.» Sin förmåga ansåg han komma inifrån och inte utifrån. I den »svarta boken» antecknar han den 23 februari 1982: »Man skall skapa det man kan, inte lära – det bliver mekanik och är inte av hjärtat kommande. ... Det är själva urkällan. Av alla elever var jag den mest odrägliga. Men trots allt, så gick jag till hävderna. De andra – samtliga blev det intet av – se där.»

En sådan självbild har också haft en psykisk baksida som jag inte har hört omtalas tidigare. I en kopia av ett utgående brev den 8 januari 1969 har Bernhardson avslöjat sin hemlighet för arkivarie Julius Ejdestam vid Folkminnesarkivet i Göteborg, dit han brukade sända sina uppteckningar om folkliv på Skaftö. Han skriver först att mottagaren »skall betrakta nedanstående med största sekretess» (de två sista orden understrukna.) Sedan skriver han »att jag först som sist kan tala om att jag de sista fem åren lidit av en mycket svår nervsjukdom. Och att jag följande vecka skall psykiaterbehandlas. Och hoppas att vara mycket bättre om 8 dagar. Du förstår man kommer i depressionsdalar, då man gör saker som man sedan har ont av och som tynger. Och att jag skriver dessa rader till dig i kväll utgör för mig en avreagens så att jag får sova några timmar. Och jag har aldrig förut nämnt för någon att jag haver dåliga nerver.» Detta brev skrevs innan Bernhardson

Fig. 8. Från vernissagen den 25 september 1980 av Bernhardsonutställningen i Göteborgs Historiska Museum. Stående från vänster: Carl Gustaf Bernhardson, museichefen Allan T. Nilsson, professor Anders Gustavsson och Bernhardsons kusin i Lönnedal Ellen Jarnedal. Foto Eran, Fiskebäckskil.

blev mera känd för sitt måleri och en kort tid efter det att han lämnat sitt mobila liv och byggt en stuga på Skaftö 1965. Depressionerna skulle kunna ses mot bakgrund av att han upplevt en svår omställning innan han kom i gång med sitt nya mer stationära liv på Skaftö. Vid intervjuer och samtal talade Bernhardson ofta om att han sov kort tid på natten och steg upp tidigt för att få tid att måla. I verkligheten hade han kanske också svårt för att sova, även om han aldrig nämnde någonting om det. Nervproblemen kan också ha avtagit allt eftersom han kom i gång med sitt måleri och detta blev mer och mer uppskattat i samband med utställningar, särskilt i och med utställningen på Göteborgs Historiska Museum 1980–1981. Efter den utställningen tillkom »Carl Gustaf Bernhardsons fond för etnologi och folklöre». Den kunde bli verklighet genom att kommuner och landsting i västra Sverige anslog ekonomiska medel.

En psykisk komponent kan också ligga bakom Bernhardsons självvalda isolering. Han ville inte blanda sig med allmänheten. I ett maskinskrivet utkast till ett gruppkorsband 1985 skriver han att »all förutvarande praxis med översändande av presenter, brev eller besök undanbedes. Undertecknad övergår härmed till isolerat privatliv.» Om detta gruppkorsband verkligen blev utsänt till hushållen på Skaftö kan inte beläggas. Anteckningen visar emellertid på Bernhardsons inställning och intentioner. Den förklarar också varför inte allmänheten skulle få tillträde till hans bostad efter hans död (se

därom ovan). Han ville inte ens begravas bland andra döda på kyrkogården, utan urnan med hans aska skulle grävas ned på hans tomt. Av juridiska skäl kunde det dock inte genomföras.

Tvårt emot sitt förhållningssätt till allmänheten, särskilt lokalt på Skaftö, var Bernhardson mycket öppen för kontakter med forskar- och museivärlden, som kunde uppskatta hans konst och göra den känd nationellt och internationellt i samband med utställningar och i artiklar och publikationer. Det var väl därför jag alltid kände mig så välkommen hos honom – fastän jag var man. Bernhardson nämner i en sen anteckning från 1998 att forskare från Danmark, Norge, Skottland och de atlantiska öarna samt Bohuslän skall få tillgång till hans fastighet som »ett forskningsäte för doktorander för tillfällig forskning 1 vecka och kan bo i annexet». Konstnären skrev om vissa av sina anteckningar att de »bör läsas endast av experter! Strängt hemligt!» Detta gäller bl.a. vad han antecknat om sin påstådda telepatiska förmåga. Den kunde inte vem som helst förstå sig på.

KONKLUDERANDE SYNPUNKTER

När jag har tagit del av det antecknings- och brevmaterial som numera finns deponerat på Bohusläns museum i Uddevalla har jag slagits av hur mycket ny information om Bernhardsons innersida som kommit i dagen. Att illustrera och tolka dessa upplysningar har varit målet med denna uppsats.

Det har varit möjligt att ge en djupare dimension av Bernhardsons personliga relationer till och tankar om kvinnor alltsedan ungdomen. Här har funnits en dubbelhet hos konstnären i form av en stark beundran av skönheten hos unga kvinnor men också behovet av en viss distans, försiktighet och rädsla i det personliga förhållandet. Frihetslängtan har uppenbarligen varit alltför stark för att Bernhardson skulle vilja binda sig vid en kvinna. Om han upplevde att en kvinna försökte att komma honom för nära inpå livet, måste han visa sitt avståndstagande. Ett yttre tecken på detta var den låsta porten och den väl inhägnade tomten.

Bernhardson har målat flera motiv med folk på väg till eller från kyrkan, men jag fick aldrig veta vad han själv hade för inställning till religion. Genom hans personliga anteckningar har detta nu blivit känt och det har sin grund i hans egna erfarenheter och upplevelser redan i barndomen. Den stränge schartauanske fadern, som han hade ett problematiskt förhållande till, ställs i bjärt kontrast mot moderns liberala uppfostran och pragmatiska förhållningssätt till religionen. Gudstron är bra att hålla sig till i problematiska situationer. Detta passar bra med tanke på Bernhardsons frihetslängtan och avståndstagande från tvång i olika former. I övrigt styrs människornas liv i stor utsträckning av ödet. Människolivet leder fram till en kommande utplåning utan en klar föreställning om en tillvaro efter döden.

Det gällde för Bernhardson att ta till vara den jord vi lever på. Därför var

han så oerhört kritisk mot all miljöförstöring som politiker och byråkrater av rent oförstånd medverkade till. Rent konkret kunde han själv bidra till att bevara den yttre miljön genom sina biodynamiska odlingar. De hade ett direkt ideologiskt syfte både att rädda världen och att vidareföra gamla och sunda odlingstraditioner. Traditioner måste bevaras i vår egen tid, inte bara som minnen, utan bevarandet skulle även komma till uttryck i praktisk handling.

Det som har drivit Bernhardson i hans livsgärning har varit hans uppfattning att han var ett geni och utvald av ödet till att utföra något stort och bestående för mänsklighetens bästa. En sådan självbild kunde vara till god hjälp när han hamnade i olika former av svårigheter. Ekonomiskt sett fick han sitt på det torra först när hans fond för etnologi och folklore kom till stånd 1981. Bernhardson fick själv uppbära avkastningen så länge han levde. Efter hand sålde han även några tavlor, dock bara i begränsad omfattning. Eftersom han betraktade sig som ett geni, hade han heller inget behov att befatta sig med den lokala omgivningen som inte förstod vad han höll på med. Den enda viktiga kontaktpunkten för honom var den vetenskapliga och museala världen som kunde inse värdet av hans särpräglade kvalifikationer. Därför skulle hans samlingar inte spridas utan vara samlade och därmed tillgängliga för kommande forskning. Detta har nu kommit till stånd genom den stora samlingen på Bohusläns museum och Aina Barneviks samling. Därtill kommer att Bernhardsons folkloristiska målningar, som han gav namnet »Skagerackslegender» och som ägs av Uddevalla kommun, sedan 2009 hänger i entrén till det nybyggda och storslagna hotellet och kursgården Bohusgården i Uddevalla.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Otryckta källor

Göteborg

Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg: Uppteckningar med signum IFGH av Carl Gustaf Bernhardson.

Stockholm

Nordiska museets arkiv: Uppteckningar med signum NM KU av Carl Gustaf Bernhardson.

Uddevalla

Bohusläns museums arkiv: Carl Gustaf Bernhardsons samling.

Internet: www.ne.se (Nationalencyklopedin).

Litteratur

Alver, Bente Gullveig, 1982: Det tredje øje. *Tradisjon. Tidsskrift for folkloristikk.*

Gustavsson, Anders, 1980: *Skärgårdsvardag*. Göteborg.

— 1985: Folktrons gestalter i en kustbygd. *Norveg.*

- 1986: Kvinnor och män i bohuslänska kustorter. *Kattegat-Skagerrak projektet Meddelelser* nr 12.
- 2006: Carl Gustaf Bernhardsons folklivsmålningar som källa för kulturhistorisk forskning. *Rig.* Nr 3.
- 2009: *Bondeliv på 1800-talet*. Oslo.
- Jonsson, Eric, 1973: *C. G. Bernhardson. En bohuslänsk målare och folklorist*. Uddevalla.
- Lewis, Katarina, 1997: *Schartauansk kvinnofromhet i tjugonde seklet*. Uddevalla.
- 1998: Ovärderlig källa om bohuslänskt kvinnoliv. *Bohusläningen*.
- Nordberg, Britt, 1997: Minnet lever i hans målningar. *Bohusläningen*.